

A morális szerencse markában

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. A morális szerencse markában	3
2.1. Morális vagy erkölcsi?	3
2.2. A szerencse markában	4
3. Lakatos Imre	5
4. Arisztotelész	5
4.1. Arisztotelész és a szerencse	5
4.2. Anyag-forma, potencia-aktus elv	10
5. Kant	12
5.1. Kant és a szerencse	12
5.2. Az imperatívuszok	14
6. Konklúzió	16

1. Bevezetés

Van a világ, és van az egyén. A világ hat az egyénre, az egyén pedig a világra – olyan ez, mint az egyenes arányosság. Azonban valóban egyenes ez az arányosság? Hiszen mégiscsak történnek a világban olyan dolgok, amelyekkel szemben tehetetlenek vagyunk. Mintha a világ több hatással lenne azokra az eseményekre, melyekre mi is hatással vagyunk. Egy-egy szituáció kapcsán sokszor megemlítjük a fő történésen kívül a körülményeket. A körülményeknek mondhatni két fajtája van: amelyre befolyással lehetünk, és amelyre nem. Dolgozatomban az utóbbival foglalkozom.

Központi témám a morális szerencse problémaköre. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy morálisan megítélhető-e az egyén, ha akaratán kívül egy olyan szituációba került, ahol az akaratától függő tettet kell végrehajtania?

A cím magyarázatával kezdem dolgozatomat. Ezután a problémát egy megtörtént esemény alapján fogom bemutatni, melynek célja a kérdéskör szemléletessé tétele. Érvelésemet az arisztoteliai és a kantianus nézőpont ütköztetésére építem. Mindehhez Anthony Kenny, kortárs brit filozófus, és Thomas Nagel, napjainkban is aktív amerikai gondolkodó gondolatait hívom segítségül.

2. A morális szerencse markában

2.1. Morális vagy erkölcsi?

A kérdéskör angolul a '*moral luck*' kifejezéssel vált ismertté. Az angol *moral* szót kétféleképpen is fordíthatjuk magyarra: egyrészt morálisnak, másrészt erkölcsinek. A jelentésben különbséget tehetünk a kettő között.

A morál szavunk a latin *mos* szóból származik, melynek alapjelentése akarat. Nyíri Tamás az akarat fogalmát két részre bontja: jelentheti a tárgyilagos, objektív értelemben vett akaratot, valamint az egyén akaratát – mellyel megszűnik objektív értelemben lenni, alá van rendelve az egyén szubjektivitásának.¹

Az erkölcs szavunk jelentését a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára következőképpen határozza meg: "a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást

¹ Nyíri Tamás (2003): *Alapvető etika*. Szent István Társulat, Budapest, 12. o.

meghatározó normák összessége.”² Vagyis az erkölcs szavunk a társadalom által meghatározott normákra, a társadalom egészére vonatkozó kifejezés.

A különbség meglátásom szerint abban rejlik, hogy míg a morál az egyénre vonatkozik, addig az erkölcs a társadalomra. Mivel dolgozatomban az egyén akaratát, az egyénnel kapcsolatos etikai dilemmákat szeretném kihangsúlyozni, ezért döntöttem az angol *moral* szó magyarra fordításakor a morális kifejezés mellett.

2.2. A szerencse markában

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogyan lehet szerencse kérdése az, ami az akaraton múlik? Alapvető lesz a következő megkülönböztetés: a) egyrészt ha az egyén belekerül egy olyan szituációba, ami pusztán véletlen műve, az nem akarati kérdés; b.) másrészt az, hogy ebben a helyzetben dönteni kell, az már akarati kérdés. Eszerint szerencse-balszerencse kérdése az, hogy az egyén önszántán kívül kerül egy adott helyzetbe, viszont van ennek egy morális vonatkozása is, amennyiben döntenie kell. Ebből a kettősségből jön létre a morális szerencse kifejezés. A címben szereplő *markában* szó pedig a körülmények szorító, a helyzetből való szabadulás lehetetlenségére, annak tőlünk független, adott mivoltára vonatkozik.

Annak érdekében, hogy életszerűbbé tegyem a problémát, egy példán keresztül szeretném értelmezni a morális szerencse kérdését. A probléma ilyesfajta megközelítését Heller Ágnes módszeréhez tudnám hasonlítani. Ahogyan Boros János fogalmaz, Heller filozófiája egyszerre nevezhető elméletinek, gyakorlatinak és személyesnek. Személyes, de nem a perszonalisztikus értelemben, hanem az egyén mint személy megjelenéséről az elméleti és gyakorlati filozófiában.³ Heller etikája nem egyetemes szabályokat keres, hanem az egyes emberek viselkedését vizsgálja, s ezek leírásaiból állíthatunk fel szabályszerűségeket.⁴ Kiemelném, hogy itt a hangsúly az egyénen, az egyes emberek viselkedésén van; s ezzel a módszerrel szeretnék én is élni a dolgozatomban.

² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (1976). Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 788. o.

³ Boros János (2013): *Időszerű etika*. Gondolat Kiadó, Iskolakultúra, Veszprém, 126.- 127. o.

⁴ U.o. 111. o.

3. Lakatos Imre esete Izsák Évával

A mai napig hírhedt történet Lakatos Imre és Izsák Éva esete.⁵ Lakatos Imre a XX. század egyik legnagyobb magyar filozófusa volt. Az 1940-es évek elején egy illegálisnak számító kommunista szemináriumot szervezett. A II. világháború javában tart, Európában tombol a fasizmus. A szemináriumhoz tartozott egy nagyváradi zsidó lány, Izsák Éva is, „akiről a többiek úgy vélték: közel áll a lebukáshoz, s mivel úgysem bírná a brutális kihallgatásokat, lebuktatná az egész kommunista sejtet.”⁶ A csoport tagjai féltek, s ezért úgy vélték, egyetlen lehetőség maradt csupán: meg kell ölnie magát. A javaslat feltehetőleg magától Lakatostól származott. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a tagok között volt Izsák szerelme is, aki szintén az öngyilkosságra szavazott. Ezek után Izsák Éva a halált választotta, és a Debrecen melletti Nagyerdőben véget vetett életének.

A kérdés a következő: elítélhető-e az egyén, ha akaratán kívül egy olyan szituációba kerül, ahol az akaratától függő tettet kell végrehajtania? Bűnös-e Izsák Éva, morálisan elítélhetjük-e az öngyilkosság melletti döntésért?

4. Arisztotelész

Platón tanítványa joggal érdemelte ki azt, hogy a nyugati kultúra egyik legnagyobb gondolkodójának tartják. Mesterének filozófiája egész életére hatással volt. Gazdag életműve, főleg a legkorábbi alkotásai mind magukon viselik Platón hatását.⁷ Arisztotelész művei közül az Eudemoszi etikát, a Nikomakhoszi etikát és a Nagy etikát szeretném a továbbiakban kiemelni, ezekben foglalkozik ugyanis a szerencse kérdésével.

4.1. Arisztotelész és a szerencse

Anthony Kenny, ma élő brit filozófus az *Aristotle on the perfect life* című művében így fogalmazza meg a morális szerencse problémáját: “How can a moral matter (...) depend on

⁵ A történettel foglalkozott a Replika 30. számában Mihályi Gábor: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/30/kudarc.htm> Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 16:49.

⁶ http://magyarnarancs.hu/konyv/lakatos_imre_elete_sajat_karan-66620 Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 19:54

⁷ Ross, S. David (1996): *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest, 10. o., 30. o.

luck?”⁸ Kenny azt gondolja, adódnak olyan helyzetek, amelyekben úgy ítélnék el minket, hogy közben ki vagyunk szolgáltatva a szerencse különböző fajtáinak. A szerencsének három fajtáját különbözteti meg; konstitutív, helyzeti és végrehajtó: “There is the constitutive luck, of being the kind of person one is at the beginning of one’s moral life, well or ill born and bred; there is the situational luck of the kinds of problems and circumstances one has to face, difficult or easy, and there is the executive luck of how one’s projects turn out, successfully or unsuccessfully.”⁹ Kenny ezt a három szerencse fajtát Arisztotelész műveiből vezeti le.

Még mielőtt azonban rátérnék a szerencse fajtáinak ismertetésére, egy fontos dologra szeretnék rámutatni. Arisztotelész felfogása a szerencséről, és az egyes mai moralisták felfogása között lényeges különbség van: míg Arisztotelész érdeklődése az erkölcsi jó szerencse felé irányul, addig több modern moralista figyelmének központjában az erkölcsi rossz, a balszerencse áll. Arisztotelész arra keresi a választ, hogy az ember hogyan juthat el a szerencse révén a kiválósághoz, a jóléthez és a boldogsághoz. Arisztotelész az erkölcsi kiválóság elérésének mikéntjét kutatja, a modern gondolkodók viszont inkább a bűnözést helyezik vizsgálódásaik fókuszpontjába. Kenny a zsidó-keresztény tradíció megjelenésében látja a különbség okát: “This may be because we live still under the influence of the Judaeo-Christian concept that the the essence of morality is obedience to a divine law, any violation of which is sinful (...)”¹⁰ Ezen különbségek tudatában nézzük meg, mit gondol Arisztotelész a szerencse három fajtájáról.

A konstitutív szerencséről a Nikomakhoszi etikában így ír Arisztotelész. “Erkölcössé némelyek szerint természet, mások szerint szokás, ismét mások szerint tanulás útján lesz az ember. Ami a természetet illeti, világos, hogy ez nem rajtunk áll, mert ez az előny – bizonyos isteni eredetű okok folytán – csak a valóban szerencsés embereknek jut osztályrészül.”¹¹ Tehát Arisztotelész szerint, három módja van az embernek arra, hogy erkölcsös legyen; egyrészt a természet útján, másrészt a szokás, harmadrészt tanulás által. Érdeklődése viszont

⁸ Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 76. o. Magyar fordítás: „Hogyan függhet egy morális ügy a szerencsétől?”

⁹ u. o. 76. o. Magyar fordítás: „A konstitutív szerencse az egyén morális létének kezdetétől jelen van, mivel vagy jónak vagy rossznak született és nevelkedett; a helyzeti szerencse szerint a problémák bizonyos fajtáival és a körülményekkel kell az egyénnek megküzdenie, ez lehet nehéz, vagy könnyű; és a végrehajtó szerencse szerint az ember dolgai vagy sikeresen vagy sikertelenül végződnek.”

¹⁰ u.o. 77. o. Magyar fordítás: „Ennek az lehet az oka, hogy zsidó-keresztény hatás alatt élünk, amely szerint a morál lényege az isteni törvénynek való engedelmesség, s bűn ennek bármely módon történő megsértése.”

¹¹ Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. 1179b. Európa Könyvkiadó, Budapest, 300. o. Ford.: Szabó Miklós (továbbiakban: NE)

ezek közül a természet fele irányul. Az Eudemoszi etikában is említést tesz erről: “(...) ha valaki azért szerencsés vagy balszerencsés, mert ilyen és ilyen ember, annak nem véletlen, hanem a természet az oka, ő tehát nem véletlenül szerencsés, hanem szerencsés természetű”¹² Mivel a természet egy fontos tényező, szeretném tisztázni, mit is jelent ebben az összefüggésben ez a kifejezés.

Arisztotelész itt a természetet (görögül: φύσις vagyis fűzisz) mint természeti világot érti. Egészen pontosan így fogalmaz a Metafizikában: “(...) természetnek mondjuk a természeti valók benső lényegét, a szubsztanciális formáját.”¹³ A hangsúly itt azon van, hogy a természet külső tényezőként van jelen. Milyen értelemben külső? Abban, hogy tőlünk független dolog, amire nincs befolyásunk. Ilyenek a velünk született hajlamok, érzések, illetve – hogy a témánál maradjunk – a szerencse. Íme egy másik példa az Eudemoszi etikából: “(...) akik szerencsésnek látszanak, nem mindnyájan véletlenül érnek el sikert, hanem a természet révén.”¹⁴ Vagyis egy olyan tényező befolyása révén, ami külső, a döntést hozó embertől független. Ez tehát a konstitutív szerencse: tőlünk független befolyásoló tényező, s akkor is független tőlünk, ha bennünk van.

Még a konstitutív szerencse vonatkozásában ki szeretnék térni arra az Anthony Kenny könyvében is megjelenő párhuzamra, mely a természet és az erény kapcsolatát illetően állítható fel. Ezt az alábbi gondolat tükrözi: “There is no doubt, however, that what comes from nature is not in our power; and this implies that human beings, prior to any voluntary desert, have unequal chances of achieving happiness.”¹⁵ Kenny kiemeli, melyet néhány sorral feljebb hangsúlyoztam, hogy ami a természetből jön, az nincs a hatalmunkban, tehát külső dolog.

Arisztotelész úgy véli, a boldogság elérhető majdnem mindenki számára: “(...) mert hiszen mindenki, aki csak nem fogyatékos az erényben, szert tehet rá bizonyos fajta tanulás és gondos igyekezet által.”¹⁶ Az idézetből kiemelném azt a mondatrészt, hogy “aki csak nem fogyatékos az erényben” – vagyis a görög gondolkodó az erény meglétéhez köti a

¹² Arisztotelész (1975): *Eudemoszi etika, Nagy etika*. 1247a. Gondolat Kiadó, Budapest, 131. o. Ford.: Steiger Kornél (továbbiakban: EE)

¹³ Arisztotelész (1936): *Metafizika*. 1014b. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 127.-128. o. Ford.: Halasy-Nagy József

¹⁴ EE 1248a. 133. – 134. o.

¹⁵ Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 77. o. Magyar fordítás: “Semmi kétségünk nincs afelől, hogy ami a természettől van, az nincs a hatalmunkban; ez pedig azt jelenti, hogy az akaratlan érdem tekintében az embereknek nincs egyenlő esélyük a boldogság elérésére.”

¹⁶ NE 1099b. 22. o.

boldogságot. Másutt így fogalmaz: “Mert a boldogsághoz – mint mondtuk – hozzátartozik a tökéletes erény és a beteljesült élet is.”¹⁷ Kenny az alábbi módon viszi tovább ezt a gondolatot: “Since happiness requires virtue, and since virtue requires the correct natural predispositions, some will by nature be deprived of the possibility of happiness.”¹⁸ Értelmezzük ezt a mondatot. A boldogság az erényhez van kötve; az erény meglétéhez szükségesek a megfelelő természeti hajlamok. Aki tehát természettől fogva, azaz önhibáján kívül híján van egyes hajlamokkal, az nem gyakorolhat bizonyos erényeket – boldog sem lehet.

Vagyis a brit filozófus szerencse kérdésévé teszi, hogy ki lehet boldog, és ki nem; hiszen aki nem rendelkezik az erényhez szükséges természeti hajlamokkal, az – ha Arisztotelész feljebb idézett feltételeit vesszük a boldogsághoz¹⁹ – sem tanulás, sem semmilyen más módon nem érheti el a boldogságot. Anthony Kenny ebből az alábbi, az én érvelésem szempontjából különösen fontos tézist állítja fel: “But these less fortunate people will not be necessarily vicious or wicked; if the presence of certain natural qualities is a necessary condition for virtue, their absence is not a sufficient condition for vice.”²⁰

A végrehajtó szerencse már nem kap akkora szerepet Arisztotelész etikáiban, mint a konstitutív. Az Eudemoszi etikában úgy véli, az ember dolgai gyakran nem a jó tervezés, a jó gondolatok miatt sikeresek, hanem a szerencse okán: “Mert a vágyuk és törekvésük arra irányult ugyan, amire kell, és sikerült nekik a dolog; de a gondolkodásuk együgyű volt.”²¹ Vagyis a végrehajtó szerencse lényege abban rejlik, hogy az egyén dolgai a szerencse révén – ismét kihangsúlyoznám a szerencse tőlünk független létét, melyre nem bírunk befolyással – lesznek sikeresek vagy éppen sikertelenek.

S végül elérkeztünk a harmadik fajtahoz, a helyzeti szerencsééhez, ami a körülmények befolyásoló erejére vonatkozik. Példának erre Arisztotelész Priamosz történetét hozza.

¹⁷ NE 1100a. 23. o.

¹⁸ Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 78. o. Magyar fordítás: “Mivel a boldogsághoz szükséges az erény, s mivel az erény megköveteli az ehhez szükséges hajlamokat, néhányan a természet által lesznek megfosztva a boldogság lehetőségétől.”

¹⁹ 12-es lábjegyzettel jelölt idézet.

²⁰ Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 78. o. Magyar fordítás: „De ezeknek a kevésbé szerencsés embereknek nem feltétlenül kell gonosznak és bűnösnek lenniük; az erényhez szükséges hajlamok megléte szükséges feltételei az erénynek, de a hiányuk nem elégséges feltételei a bűnnek.”

²¹ EE 1247b. 133. o.

Priamosz Trója királya volt a trójai háború idején, Hektór és Paris apja. A háború már élete alkonyán tört ki, s két szörnyű eseményt is el kellett szenvednie: elveszíti egyik fiát (Akhilleusz megölte Hektórt), akinek a holttestéért még könyörögnie kell, s elesett szeretett városa is. Fentebb idéztem már a Nikomakhoszi etika ezen sorát: “Mert a boldogsághoz – mint mondtuk – hozzátartozik a tökéletes erény és a beteljesült élet is.”²² Ez a gondolat így folytatódik: “Hiszen az élet folyamán sokféle sorsfordulat és mindenféle véletlen is bekövetkezik, s bizony könnyen megeshetik, hogy a legszerencsésebb embert éppen öregségében érik súlyos sorscsapások, mint pl. ahogy a hősköltemények Priamoszról mesélik (...)”²³ Vagyis Arisztotelész felismerte, hogy az ember kerülhet akaratán kívül olyan helyzetbe, ahol a körülmények döntő szerepet játszanak.

Mindhárom szerencsetípusnál kiemelendő a szerencse befolyásolhatatlansága, az embertől független léte.

Úgy vélem, Lakatos Imre és Izsák Éva esetével kapcsolatba hozható mindhárom szerencse típus. A konstitutív szerencse vonatkozásban a legfontosabb tényező az emberi-társadalmi természet. Ez abban az értelemben külső, hogy az egyén beleszületik természeti-társadalmi adottságaiba. Évától például független, veleszületett tény, hogy zsidó származású – nem Évától függött, hogy zsidónak születik-e vagy sem. Éva zsidó mivolta egyfajta külső természeti-társadalmi sajátosság.

A végrehajtó szerencse az ember dolgainak sikerességében vagy sikertelenségében áll. Jelen példánk esetében az a végrehajtó szerencse, hogy sikerült az öngyilkosság – amennyiben persze az öngyilkossággal összefüggésben sikerről egyáltalán beszélhetünk. Éva mindenesetre eltervezte, de a tervezésen túl sikeresen végre is hajtotta tettét, semmi külső tényező nem gátolta ebben.

A helyzeti szerencse a körülményekre helyezi a hangsúlyt. Éva öngyilkosságánál befolyásoló körülmény volt az a történelmi tény, hogy a II. világháború korában élt, Éva azonban sem a világháborúról, sem az ekkor tomboló fasiszta ideológiáról nem tehetett – mégis befolyásolta az életét.

A fentebb leírtak tükrében nem lehet kétséges, hogy a szerencse, mint külső, természeti tényező, létezik; az, melyre az embereknek nincs befolyásuk, amaz viszont befolyásoló erővel bír.

Ezek tudatában feltenném a következő kérdést: elítélhető-e Éva a tettéért? A kérdés megválaszolásához további arisztotelianus fogalmakat vizsgálók.

²² 13-as lábjegyzet

²³ NE 1100a. 23. o.

4.2. Anyag-forma, potencia-aktus elv

Arisztotelész korában az ókori görög filozófia a változás mibenlétének problémájával került szembe. Arisztotelész szerint két nézőpont uralkodott: vagy megtagadták a változást (eleatizmus) vagy épp ellenkezőleg, mindenben csak a változást látták (hérakleitizmus). A dolgok keletkezését és elmúlását, valamint a fejlődést képtelenek voltak fogalmakkal leírni, illetve felfogni – állítja Arisztotelész.²⁴ Azt ő is elismerte, hogy egy abszolút nemlétezőből nem lehet létezőt teremteni, de a lét határain belül lehetségesnek találta a változást, bizonyos megkötésekkel. Nem fogadta el sem az eleatizmust, sem a hérakleitizmust. Köztes megoldási javaslatként kezdte használni a “lehetőség szerint létező” fogalmát. Ez a fogalom egyszerre fejez ki létet és nemlétet. Arisztotelész példája szerint egy márványdarabban benne is van a szobor, meg nincs is. Hogyan értsük ezt? A szobrász például, aki Hermész szobrát fogja kifaragni, máris úgy tekint a kődarabra, hogy benne van az a Hermész, amelyet később megformál belőle. Bár a szobor még valóságosan nem létezik, de létezik a lehetősége, hogy a Hermész-szobor valósággá váljon. Ebből következően nem mondhatjuk, hogy Hermész szobra egyáltalán nem létezett az aktuális léte előtt, mert a lehetőség megvolt: a márványban várt a megvalósulásra. Vagyis a nyers anyag magában hordozza a lehetőséget, annak a lehetőségét, ami aztán létrejön belőle.

Ami lehetőség alakjában magában rejti a valóságot, azt nevezi Arisztotelész anyagnak, amivé pedig válik, az a forma. Mondhatjuk, hogy az anyag az eredet, a forma pedig a cél. Az anyagból és formából álló konkrét létezőt összetett létezőnek nevezzük. Az összetett létezőknél az anyag és forma szükségszerűen feltételezik egymást. Egyetlen egyszerű létező létezik: ez pedig Isten.²⁵

Az anyag és forma fogalmainak tisztázásával az volt a célom, hogy előtérbe állítsuk a lehetőség és a valóság közötti különbséget. Arisztotelész a továbbiakban két másik fontos fogalommal is dolgozik: a potencialitás és az aktualitás. A potencialitást megfogalmazhatjuk úgy, mint a dolog lehetősége arra, hogy egy állapotból egy másikba lépjen át. Az aktualitás pedig maga az állapot: vagyis amikor a lehetőség megvalósul. Ebben az esetben azonban másképp kell értelmeznünk a véletlent, a szerencsét: olyan nincs hogy A-ból olyan B lesz,

²⁴ Arisztotelész (1936): *Metafizika*. 983b-984a. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 42.-43. o. Ford.: Halasy-Nagy József.

Arisztotelész tanítása rendkívül nagy hatással volt a középkori skolasztikára, v.ö.: Tamás, Aquinói Szent (1990): *A létezőről és a lényegről*. Helikon Kiadó, Budapest

²⁵ U. o. 24.-25. o.

amely ne szerepelt volna a lehetőségek közt. A-ban már benne rejlik a B-vé válasz lehetősége, vagyis nincsen ebben semmi véletlen vagy szerencseszerű. Az pedig, hogy A B-vé válhat, szükségszerűen feltételezi B potencialitását.²⁶ A véletlen, a szerencse hatóköre ezek szerint olyan mértékben szűkül, amilyen mértékben a potencialítások meghatározzák a változás irányát. A szerepük pedig pontosan annyiban nem szűnik meg, amennyiben a különféle lehetőségek közt homályban marad annak oka, amiért épp B valósul meg, s nem C, D és így tovább.

Ezen fogalmak fényében ismét felteszem a kérdést: elítélhető-e Éva a tettéért? Arisztotelész szemszögéből a válasz igen, indoklásom pedig a következő.

Arisztotelész világában minden dolog összetett, anyagból és formából álló konkrét létező.²⁷ Az ember is létező, anyagból és formából áll. Arisztotelész ezt írja: “Természet pedig az első, eredeti anyag (...)”, később pedig tovább magyarázza: “Az anyagot pedig azért nevezzük természetnek, mert magába fogadja amaz elvet, míg a keletkezés módjait s a növekedést azért, mert nem egyebek, mint amaz elvből származó mozgások.” A teljesség igénye miatt szeretném megjegyezni, hogy a formát is ide sorolja: “Természet aztán a forma és a szubsztancia (...)”³⁰ Vagyis az embert, mint létezőt alkotó anyag és forma is természet, mint tőlünk független, akaraton kívüli szféra.

Ehhez szorosan kapcsolnám az alábbi idézetet, mely néhány sorral feljebb már szerepelt: “(...) ha valaki azért szerencsés vagy balszerencsés, mert ilyen és ilyen ember, annak nem véletlen, hanem a természet az oka, ő tehát nem véletlenül szerencsés, hanem szerencsés természetű.”³¹ Vagyis elmondhatjuk, hogy a természetünkben, az anyagban rejlik a szerencse. Amikor pedig döntést hozunk, a döntéshozatal során a természetünk is befolyásol minket, vagyis az akaratunkra hatással van az anyag, mint külső tényező. De milyen súlyú ez a befolyásolás? Nem lehet kétséges, hogy csakis akkor vagyunk elítélhetőek, ha van lehetőségünk az adott pillanatban mást tenni. Láttuk, a lehetőség meghatároz minket, de nem szükségszerűen. Évának volt lehetősége, hogy válasszon élet és halál között. Volt lehetősége, hogy ellenálljon az őt befolyásoló balszerencsének: nem volt szükségszerű, hogy meghaljon. Arisztotelész modelljébe illesztve: Éván múltott a lehetőség aktualizálása. S mivel tehetett volna mást, ezért felelős a tettéért, s mivel felelős, ezért elítélhető. Évát a környezete befolyásolta, nem pedig kényszerítette az öngyilkosság végrehajtására. Korábban idéztem

²⁶ Ross, S. David (1996): *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest, 228.-229.o.

²⁷ Arisztotelész (1936): *Metafizika*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 25.-26. o. Ford.: Halasy-Nagy József

³⁰ u.o. 1015a. 128. o.

³¹ 9-es lábjegyzet

Kenny szavait: az erényhez szükséges hajlamok megléte szükséges feltételei az erénynek, de a hiányuk nem elégséges feltételei a bűnnek. Az élet választásának hajlama, mint erény hiányzott a befolyásolható Évából, de ezen erény hiánya nem igazolja döntését, nem menti fel tette felelőssége alól.

5. Kant

Immanuel Kant a XVIII. század legnagyobb gondolkodói közé tartozott. Meghatározó szerepe volt az egyetemes filozófia fejlődésében. Königsbergben végezte egyetemi tanulmányait, mértékletes, csendes életet élt. Tanára Martin Knutzen volt, munkásságára pedig nagy hatással volt a francia gondolkodó, Jean-Jacques Rousseau³² és a skót empirista, David Hume.³³

5.1. Kant és a szerencse

Thomas Nagel, amerikai filozófus az alábbi módon határozza meg a morális szerencse fogalmát: “Where a significant aspect of what someone does depends on factors beyond his control, yet we continue to treat him in that respect as an object of moral judgement, it can be called moral luck.”³⁴ Anthony Kenny-hez hasonlóan ő is megkülönböztet szerencsetípusokat, melyek alapvetően Kenny meghatározásaihoz hasonlóak.

Az első – meglepő módon – ugyanúgy a konstitutív szerencse. Így fogalmazza meg Nagel: “One is the phenomenon of constitutive luck - the kind of person you are, where this is not just a question of what you deliberately do, but of your inclinations, capacities, and temperament.”³⁵ Vagyis ez tulajdonképpen majdnem azonos Kenny meghatározásával: azok a képességek, hajlamok határoznak meg minket, amelyek tőlünk független, velünk született tulajdonságok, s nem mi határozzuk meg őket.

³² Aszmusz, V. F. (1982): *Immanuel Kant*. Gondolat Kiadó, Budapest, 10.-11. o.

³³ Tengelyi László (1988): *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 50. o.

³⁴ Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 26. o. Magyar fordítás: „Amikor valaki jelentős mértékben függ a hatókörén, az ellenőrzésén kívül eső tényezőktől, s mi mégis a morális megítélés tárgyaként, annak vonatkozásában kezeljük őt, ez nevezhetjük morális szerencsének.”

³⁵ u.o. 28. o. Magyar fordítás: „Az egyik a konstitutív szerencse jelensége – az az a személy, aki vagy, méghozzá nem abban az értelemben, hogy mi az, amit szándékosan teszel (vagyis nem a cselekvéseid mutatják meg, hogy ki vagy), hanem a hajlamaid, a képességeid és a temperamentumod alapján.”

A másodikat nevezhetjük tulajdonképpen a helyzeti szerencsének, bár Nagel csak így nevezi: “luck in one’s circumstances”³⁶ Itt a szerencse befolyása a körülményekre van szűkítve.

Az utolsó kettőt együtt említi: “The other two have to do with the causes and effects of action: luck in how one is determined by antecedent circumstances, and luck in the way one’s actions and projects turn out.”³⁷ Nagel ugyan nem mond ki különbséget a körülményekben rejlő szerencse, és az előzetes körülményekben rejlő szerencse között, de úgy vélem, a kettő között az a különbség, hogy a körülményekben rejlő szerencse lehet váratlan is, valami olyan dolog, melynek létezésének eddig nem voltunk tudatában; de attól még befolyásolhat minket. A másik típus pedig a Kenny-féle végrehajtó szerencsééhez hasonlít, amely szerint a szerencse szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy az egyén cselekedetei, dolgai milyen végeredménnyel zárulnak.

Nagel álláspontja világos. Nem fogadja el, hogy az egyik ember kevésbé vétkes, mert befolyásolták a körülmények. Az indok pedig egyszerű: minden körülmény, amennyiben a szituáció morálisnak nevezhető, irányítás alatt tartható.³⁸ Ezen a ponton vezeti be Nagel a kanti felfogást a morális szerencse kérdéskörébe: “Kant believed that good or bad luck should influence neither our moral judgement of a person and his actions, nor his moral assessment of himself.”³⁹

Kanttal szemben is megfogalmazom azt a kérdést, melyet Arisztotelésznél is feltettem: létezik-e a szerencse, mint tetteket befolyásoló tényező?

Azt hiszem, a fenti mondatban benne rejlik a válasz: nem létezik. Kant mondatából nemcsak ezt a következtetést vonhatjuk le, hanem megkapjuk a választ a másik kérdésemre is: elítélhető-e Éva a tettéért? Jól látható, hogy Kant kizárja a szerencse befolyásoló erejét a morális ítélethozatalkor; hiszen kimondja, hogy nem befolyásolhatja a személy morális megítélését és tetteit. A hangsúly ennél a kérdésnél azon van, hogy nem befolyásolhatja morális megítélését és a tetteit – vagyis Éváé volt a felelősség, hogyan dönt, márpedig volt

³⁶ u.o. 28. o. Magyar fordítás: „Valaki körülményeiben rejlő szerencse.”

³⁷ u.o. 28. o. Magyar fordítás: „A másik kettőnek a cselekvés okaival és okozataival kell foglalkoznia.”

³⁸ Az alábbi mondatból vontam le ezt a következtetést: “They are all opposed by the idea that one cannot be more culpable or estimable for anything than one is for that fraction of it which is under one’s control.” Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 28. o.

³⁹ Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 24. o. Magyar fordítás: „Kant hitt abban, hogy a jó vagy rossz szerencse nem befolyásolhatja a személy erkölcsi megítélését és tetteit, sem önmaga morális értékelését.”

lehetősége másképp is dönteni. Tehát igen, elítélhető; a bővebb indoklás érdekében azonban kissé hosszabban kell elidőzni Kant filozófiájánál.

5.2. Az imperatívuszok

Kant az erkölcs kérdéséhez inkább metafizikusként, mint új értékeket hirdető moralistaként közelít; célja inkább az erkölcsiség alapjának felkutatása és igazolása. Tengelyi László így fogalmaz erről a célról: “(...) úgy véli, hogy a filozófiai etika szükségletét a “véges eszes lények” erkölcsi élete maga termeli ki.”⁴⁰ A józan ész el tudja dönteni, hogy mi a jó és mi a rossz. Azonban a “véges eszes lényben” szükségletek és hajlamok is dolgoznak, melyek szembeszegülnek olykor az ésszel, s a kötelességeinkkel. Kant szerint ez az a mozzanat, ahol szükség van a filozófiai etikára; a filozófus feladata lesz, hogy az erkölcs alaptörvényeit felmutassa. “Az erkölcsiség alapjelensége a hajlamok és kötelességek harca; ész és érzékiség “antagonizmusa” minden erény próbája s minden bűn forrása.”⁴¹

Tengelyi szerint Kant abból indul ki, hogy az ember elvek szerint cselekszik, nem pedig az ösztönök által vezérelve; illetve legalábbis képes így tenni, hiszen eszes. A cselekvés elvét “maximának” nevezzük, arra utalva ezzel, hogy a cselekvő önmagára nézve kötelezőnek tartja. “Gyakorlati törvényről” pedig akkor beszélhetünk, ha az elv egyetemes érvényére gondolunk. Előfordulhat, hogy a maxima törvény is, de nem mindig. Az ember az erkölcs törvényeit akkor sem hagyja figyelmen kívül, ha a saját maximáit alkalmazza, s ezáltal eltér tőlük. Más szempontból közelítve azonban az erkölcs törvényei a “véges eszes lény” döntéseiben a hajlamok befolyása miatt nem tud teljességgel érvényre jutni. Kant így fogalmazza ezt meg: “az ész elvei kivételt meg nem engedő törvényekként csak egy isteni – “szent” – akarat esetében fejthetnék ki hatásukat; az emberi akaratra viszont csupán “késztetést” gyakorolnak, s ezért itt helyesebb is inkább “parancsolatoknak” vagy “imperatívuszoknak” nevezni őket.”⁴²

S így érkezünk el a hipotetikus és a kategorikus imperatívusz fogalmaihoz. Az ember cselekvéskor több szabályt is betarthat. Ahhoz, hogy céljait elérje, különböző előírásokat és életbölcsességeket követhet, de csak akkor, ha azokkal valóban eléri célját. Vagyis érvényességük feltételes, s innen kapták a hipotetikus imperatívusz, vagyis feltételes parancs elnevezést. Ezzel szemben az erkölcs parancsolatai nincsenek tekintettel az ember céljaira: vagyis a morális szabályok nem lehetnek hipotetikus imperatívuszok, mert az érvényességük nem feltételes. Ezért az erkölcsiség alaptörvénye csak és kizárólag kategorikus imperatívusz

⁴⁰ Tengelyi László (1988): *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 110. o.

⁴¹ u.o. 111. o.

⁴² u.o. 112. o.

lehet. Kant szerint kategorikus imperatívusz csak egy van⁴³, ez pedig így hangzik: “Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyúttal általános törvényhozás elvének is számíthasson!”⁴⁴

Kantnak ezen mondata föltételezi a szabadságot. Ugyanis ha nem vonhatnánk ki magunkat a kívánságaink és hajlamaink alól, ha nem lehetnénk függetlenek tőlük, akkor az erkölcsiség alaptörvénye semmit sem érne. A morális törvényt (ami tulajdonképpen a kategorikus imperatívusz megfelelője⁴⁵) is ennek tudatában fogalmazza meg: “Tehát morális törvény az, amely (mihelyt akarat maximákat fogalmazunk meg magunknak) közvetlenül tudatosul bennünk, ami elsőként mutatkozik meg számunkra, s ami éppen a szabadság fogalmához vezet, mivel az ész olyan meghatározási alapnak ábrázolja, amely semmiféle érzéki feltételnek nem lehet alávetve, sőt attól teljesen független.”⁴⁶

Heller Ágnes a kategorikus imperatívuszt mankónak nevezi, melyre az embernek támaszkodnia kell; ha nem teszi, a külső tényezők hatalmának van kiszolgáltatva.⁴⁷ A mankóra pedig akkor van szükség, amikor nem tudunk járni nélküle: vagyis akkor kell, ha a hétköznapi normák és szabályok nem adnak választ arra a kérdésre, hogy “mi a helyes”⁴⁸, mint mondjuk Izsák Éva esetében.

Kant így fogalmaz *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művének elején: “A jó akarat nem attól jó, amit elér vagy véghezvisz, nem attól, hogy alkalmas valamely előre megszabott cél elérésére, hanem egyedül az akarás által, vagyis önmagában jó (...). Ha a sors különös kegyetlensége folytán, vagy a mostoha természet szűkös körülményei között ebből az akaratból teljesen hiányozna is szándéka kivitelezésének képessége, ha a legnagyobb erőfeszítést kifejtve sem járna sikerrel, s csak a jó akarat (...) maradna meg, még akkor is mint drágakő ragyogna, önmagában hordozván egész értékét.”⁵⁰ Az önmagában jó kifejezés

⁴³ u.o. 112. – 113. o.

⁴⁴ Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 138. o. Ford.: Berényi Gábor

⁴⁵ Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 51.o.

⁴⁶ Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 137. o. Ford.: Berényi Gábor

⁴⁷ Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 51.o.

⁴⁸ u.o. 52.o.

⁵⁰ Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 21. o. Ford.: Berényi Gábor

véleményem szerint annyit jelent, hogy mentes minden mástól; s így a szerencse befolyásától is. Hiába a sors kegyetlensége, az akarat akkor is önmagában áll, függetlenül tőle.

Nagel is kimondja, Kant kifejezetten ragaszkodik ahhoz a nézőponthoz, hogy a temperamentum és a személyiség nincsenek az akarat irányítása alatt.⁵¹ Szerinte Kant az erény elérését másképp látja, mint Arisztotelész: “It may be easier for some than for others, but it must be possible to achieve it by making the right choices, against whatever temperamental background.”⁵² Vagyis a görög gondolkodóval szemben pont arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a háttérben rejlő hajlamok számítanak, hanem a jó döntések azoktól független meghozatala. Ezzel szemben Arisztotelész úgy véli, csak akkor lehet valaki erényes, ha rendelkezik az ehhez szükséges természetes hajlamokkal.⁵³

Arisztotelésszel szemben Kant teljesen függetlennek lát minket a hajlamainktól, míg a görög gondolkodó szerint a hajlamaink meghatároznak minket. Kant eltekint a környezettől (félelem, nevelés, hajlamok, mások véleménye, emberi természet), és csak az akaratot látja, mint független döntéshozót.

Vajon kantiánus szempontból miért ítéltető el Éva a tettéért? A válasz abban rejlik, mint ahogy fentebb bemutattam, hogy Kant feltételezi azt a szabadságot, mely szerint nem vagyunk alávetve az érzékeinknek, hajlamainknak. Az akarat független mindezekről, mikor pedig Éva döntött, végső soron az akarat az, ami dönt. És mivel az akarat tiszta, ezért nem lehetett a szerencse befolyása alatt.

Mint már említettem, akkor vagyunk elítélhetőek, ha van lehetőségünk másképp dönteni. Évának a kanti keretek közt is volt lehetősége, hogy válasszon élet és halál között; ezért a tettéért felelősségre vonható, s elítélhető.

6. Konklúzió

Arisztotelész elfogadja a szerencsét, mint tetteket befolyásoló tényezőt, mert egész etikáját biológiai-fizikai alapra vezeti vissza. A szerencsét úgy látja, mint a fizikai világ egyik elemét,

⁵¹ Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 32. o. Az állításomat ezen mondat alapján tettem: „Kant was particularly insistent on the moral irrelevance of qualities of temperament and personality that are not under the control of the will.”

⁵² u.o. 33. o. Magyar fordítás: „Lehet, hogy egyeseknek könnyebb, mint másoknak (az erény elérése V.V.), de elérhetőnek kell lennie a jó cselekedetek által, a háttérben meghúzódó temperamentum ellenére.”

⁵³ Lásd: 6. oldal

melyből mondhatni az ember is részesül: s ha részesül, akkor befolyással is bír. Kantiánus szemmel sem zárható ki a külső tényezők befolyásoló ereje, ám morális szempontból ez irreleváns. Az alapvető morális törvény az akaratból származik, a tiszta akarat pedig mentes minden érzéki feltételtől, független a hajlamainktól. Arisztotelészi szemszögből a tetteinkre befolyást gyakorol ugyan a szerencse, de mivel rajtunk múlik a potencia aktualizálása, vagyis van lehetőségünk dönteni, ilyen szempontból úgyszintén elítélhetőek vagyunk.

Összefoglalásként annyit szeretnék leszögezni, hogy a végeredmény mindkét felfogás esetében ugyanaz: Éva elítélhető a tettéért. Ehhez a kijelentéshez mindazonáltal más-más módon jutottunk el. Éva helyzete kétségkívül balszerencsés, mondhatni végzetes, mert az öngyilkossággal, mint irreverzibilis aktussal megfosztotta magát minden további korrekciós lehetőségtől. Végzetét nem magában hordozta, hanem megteremtette. Arisztoteléiánus szemmel azért, mert bár a szerencsével híján volt, de ez nem elégséges indok a helytelen döntésre. Kantiánus szemmel pedig azért, mert lehetősége volt nemet mondani az őt feláldozni kívánó közösség befolyásának.

Felhasznált irodalom:

- *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (1976). Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Arisztotelész (1975): *Eudemoszi etika, Nagy etika*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Arisztotelész (1936): *Metafizika*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Aszmusz, V. F. (1982): *Immanuel Kant*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Boros János (2013): *Időszerű etika*. Gondolat Kiadó, Iskolakultúra, Veszprém
- Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest
- Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford
- Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge
- Nyíri Tamás (2003): *Alapvető etika*. Szent István Társulat, Budapest
- Ross, Sir David (1996): *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest
- Tamás, Aquinói Szent (1990): *A létezőről és a lényegről*. Helikon Kiadó, Budapest
- Tengelyi László (1988): *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Internetes hivatkozások:

- <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-ethics/> Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 13:54
- <http://plato.stanford.edu/entries/kant/> Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 13:56
- <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/30/kudarc.htm> Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 16:49
- http://magyarnarancs.hu/konyv/lakatos_imre_elete_sajat_karan-66620 Megtekintés dátuma: 2013. november 3., 16:48